

Šindelář, Bedřich

Západ a Východ ve vztahu k masovému "honu na čarodějnice" v Evropě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1980, vol. 29, iss. C27, pp. [77]-88

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102775>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BEDŘICH ŠINDELÁŘ

ZÁPAD A VÝCHOD VE VZTAHU K MASOVÉMU „HONU NA ČARODĚJNICE“ V EVROPĚ

Podněty k postupnému vytváření problematiky Západu a Východu, zejména v její stroze a rozporně pojímané podobě, tak jak ji celkem dobře můžeme pozorovat za uplynulých sto let, možno alespoň do jisté míry uvádět do souvislosti s mnohem staršími událostmi. Bylo to předně formální porušení někdejší jednoty Římského impéria v roce 395 n. l., kdy došlo k vytvoření západořímské a východořímské říše. Dále k tomu ještě od 8. století přistoupily proslulé dogmatické i politické rozpory mezi Římem a Byzancí, jež pak od poloviny 11. století vyústily ve známém náboženském rozkolu spojeném se vznikem pravoslaví. Přesto však v nadcházejícím období křížových výprav došlo — hlavně pod dojmem společného ohrožení — k dočasné spolupráci mezi oběma rivalizujícími tábory, když totiž své síly spojily ke společnému boji za tzv. osvobození Jeruzaléma z rukou „nevěřících.“ Pocity křesťanské solidarity tu alespoň na přechodnou dobu dokázaly zatlačit do pozadí známý rozpor římské církve s pravoslavím. Není při tom bez zajímavosti, že tehdy byly dočasně pod pojem Západu zahrnovány veškeré křesťanské země, jež se aktivně zúčastnily boje za osvobození posvátných míst na teritoriu Svaté země.

Třebaže pocity a představy o existenci protikladu mezi Západem a Východem nebyly v evropském povědomí v období středověku zanedbatelné, nebyly na druhé straně přece jen natolik velké a pronikavé, jak se kdysi myslelo. Novější bádání ostatně ukázalo, že o „zásadním protikladu evropského západu a východu se začalo mluvit teprve v 19. století“.¹

Zdá se, že naznačená a celkem dobře známá snaha vyzvedávat a zdůrazňovat domněle zásadní protiklad Západu a Východu je v nemalé míře poplatná deprimujícímu dojmu, vyvolanému v hlavách některých vedoucích západoevropských buržoazních politiků v důsledku nových epochálních objevů mladé orientalistiky v 18. a 19. století. Mám tu především na mysli ty z nich, jež vedly k rozluštění záhady starých egyptských hieroglyfů,

¹ Takto stav věcí charakterizuje Josef Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*. Praha 1946, str. 9.

dále k dešifrování klínopisem psaných památek dalších národů starého Orientu vydávajících přesvědčivé svědectví o tom, kde ležela původní a skutečná kolébka moderní evropské kultury a civilizace, a že tudíž známá latinská prűpůvídka — *Ex Oriente lux* má platnost i váhu v širším a hlavně v přeneseném smyslu slova.

Nemůžte udivit, že v uplynulém století řada buržoazních politiků na Západě ve spojení se ctižádostivou generalitou a s admirály, reprezentujícími přední světové koloniální mocnosti, nebyli oněmi vědeckými objevy zrovna nadšeni. Pánové totiž měli vážné starosti především s politickým dopadem, s politickými důsledky naznačených nových objevů v širší veřejnosti a celkem správně tušili, že řečené nové rezultáty vědy nakonec mohou přispět ke znevážení dekora vedoucích evropských koloniálních mocností. Objevem nevidaně vysoké kulturní i civilizacíní úrovně v dávné minulosti koloniálních národů, které se v novověku staly obětí kruté a nelitostné koloniální expanze, se nyní vedoucí činitelé koloniálních velmocí cítili nemile zaskočeni. Připadalo jim patrně dosti trapné, že národy zkrušené pod jhem novodobého koloniálního útisku se měly vyznačovat neobyčejně skvělou a slavnou minulostí, že jejich předkové dokázali stavět pyramidy a vytvářet jiná slavná díla v době, kdy naopak předkové jejich koloniálních trůznitelů běhali po lesích ve více méně primitivním oblečení zhotoveném z kůží a měli ještě dosti vážné problémy s tak prostou věcí, jakou kupř. bylo rozdělení ohně. Je jisté pochopitelné, že takovéto a podobné poznatky musely dříve nebo později vést k pocitům zahanbení a závisti, přinejmenším u části buržoazních politiků stojících v čele koloniálních říší. Těm muselo v průběhu doby připadat nepředstavitelným, aby se jimi ovládané a vykořisťované koloniální národy mohly vykazovat a chlubit předky na vyšší úrovni kultury a civilizace nežli jejich evropské panstvo. Šlo zde o sebevědomí podnikavých magnátů, vychloubajících se samolibě vysokou úrovní vědy a techniky, promítnuvší se nadto do výrobní efektivitv jejich průmyslových podniků, a dotýkalo se to i jejich pýchy nad pocitem vojenské převahy plynoucí z jejich dobře vycvičených pozemních i námořních jednotek, pomocí nichž dokázali držet v šachu stamilióny koloniálních národů, třebaže obyvatelstvo v mateřských zemích kolonizátorů dosahovalo tehdy jen několik desítek miliónů lidí.

Není nesnadné uhodnout, že za naznačeného stavu věcí se vedoucím politikům, generálům a admirálům koloniálních velmocí do celkového politického kontextu naprosto nemohla hodit deviza „*Ex Oriente lux*“. Ježto však na druhé straně byly zase objevy moderní orientalistiky tak zřejmé a těžko vyvrátitelné, proto se snažili pánové proti tomu hledat svérázný prostředek, a to ve formě jakéhosi šidítka na vyvolávání iluzí. Nalezli je v eskamotérské konstrukci „ideologie okcidentalismu“, v „ideologii evropanství“, lépe řečeno v „ideologii západoevropanství“. Je známá pod německými výrazy „die Europaideologie“ anebo „Abendlandideologie“.

Márně bychom však po západních lexikonech hledali přesné údaje k tomu, při jaké příležitosti a za jakých to okolností došlo k jejímu vyhlášení. Ono „zbožné přání“ o domnělé prioritě a převaze Západu nad Východem nebylo ze zcela pochopitelných pohnutek vyhlášeno ani veřejně ani slavnostně. Avšak vládnoucí buržoazie, zejména pak její špičkoví politikové, považovali za vhodné, ba za nutné, aby na ní závislá měšťácká

publicistika se při každé možné příležitosti snažila nenápadně připomínat a i zdůrazňovat prioritu domněle „vyspělejšího Západu“ nad prý „zaostalým Východem“ tak, aby onen do omrzení opakovaný „slogan“ pronikl do vědomí lidí a pokud možno se v něm zafixoval.

Ideologie okcidentalismu byla tedy ve svém počátečním stadiu propagována spíše buržoazní publicistikou nežli vědou. Vědecké měšťácké kruhy, ve snaze zabezpečit si přízeň předních buržoazních politiků, se do naznačené kampaně zapojily teprve později. Při tom arci existovala též řada seriózních buržoazních badatelů, kteří neměli chuti pustit se cestou konjunkturalistických stoupenců „ideologie okcidentalismu“, protože ji viděli v rozporu s vědecky zjištěnými fakty. Nicméně ani ony naznačené výhrady nebyly nakonec rozhodující a tak jsme posléze svědky toho, jak takový Leopold von Ranke, Friedrich Meinecke, Ernst Troeltsch a jim podobní svým přístupem k celkové interpretaci evropského dějinného vývoje poskytují objektivně záchytné body pro vznik ideologie okcidentalismu, která se v naznačené podobě formuje zhruba v období vrcholícího a končícího kapitalismu volně soutěže a zvlášť výrazně pak v počátcích epochy imperialismu.

V souvislosti s tím, co až dosud bylo k oné problematice lapidárně pověděno, nesmíme zapomínat, že v nedávno uplynulých desítiletích prošla „ideologie okcidentalismu“ zásluhou manipulace buržoazní propagandy zvlášť významnou proměnou, v jejímž průběhu dostávala stále výrazněji vysloveně antikomunistický charakter. Imperialismus ji totiž plně zapráhl do služeb svého vystupňovaného antikomunistického tažení. Tato snaha vystoupila do popředí zejména po založení útočného paktu NATO, kdy se též za vydatného přispění amerických buržoazních historiků zrodila „ideologie atlantismu“ a dokonce koncepce takzvaných „atlantických dějin“.²

² K popularizaci naznačené koncepce přispěli v nemalé míře americký buržoazní historik Robert R. Palmer a jeho francouzský kolega Jacques Godechot, kteří na X. mezinárodním historickém kongresu v Římě v roce 1955 vystoupili s referátem *Le problème de l'Atlantique du XVIIIe au XXe siècle* (viz X. Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 1955, Relazioni t. V., str. 173–240). V něm oba autoři zejména zdůraznili, že „západoevropská civilizace“ v 18. století, ze které se v průběhu první poloviny 19. století domněle vyvinula tzv. „atlantická civilizace“, se prý tehdy ostře odlišovala od „východoevropské civilizace“. Palmerem a Godechotem na tomto mezinárodním fóru „nově naservírovaná teorie atlantismu“ narazila dokonce u řady buržoazních historiků na údiv, ba nesouhlas. — To však nemohlo Palmera vůbec odradit, a on poté přikročil ve své dvousvazkové práci *The Age of Democratic Revolution. A Political History of Europe and America, 1760–1800* (Princeton — New York 1959–1964) k formulování koncepce tzv. „atlantické revoluce“, aby se takto snahám amerického vojenskoprůmyslového komplexu, vyjádřeným v politice Severoatlantického paktu (NATO), z okruhu buržoazně pojímaných historických věd dostalo ideologického posílení a podpory. Ze západo-německých historiků zašel v přehodnocení německých dějin z pozic ideologie NATO relativně nejdále Hans Rothfels v knize *Zeitgeschichtliche Betrachtungen*, Göttingen 1959 (sr. Jaroslav Kudrna, *Historie — filosofie — politika v NSR*, Praha 1964, str. 120 ad.). V obdobném duchu možno též chápat vývoody buržoazního historika a sociologa Petra Rassowa v knize *Die geschichtliche Einheit des Abendlandes. Reden und Aufsätze* (Köln—Graz 1960), pro něhož Evropou zůstalo pouze to, co je v ní ovládáno kapitalismem, a proto nostalgicky napsal: „Diese Freie Welt ist heute, was einst Europa hiess“ (str. 55); socialistické země, byť zeměpisně leží v Evropě, Rassow tedy k Evropě nepočítá, ty náležejí prostě k Východu. V tom si obdobně počíná řada dalších buržoazních autorů na Západě a na-

To vše probíhalo ve spojení se záměrem pod praporem „atlantismu“³ zformovat veškeré dosažitelné síly světového imperialismu a nasadit je do boje proti komunismu.⁴ Takto tedy zásady „atlantismu“ v lecčems navazují na zásadní téze starší „ideologie okcidentalismu“. Styčné body obou ideologií se projevují ve snaze přehnaně vychvalovat všechno, co pochází z buržoazních kruhů ze Západu, a zároveň s tím všemožně podezírat a pomlouvat všechno, co se týká socialistických vymožeností a budovatelských úspěchů Východu.⁵

* * *

Ve svém příspěvku se na dalších řádcích míním při kritice ideologie okcidentalismu soustředit více méně jen na jeden aspekt, který byl ostatně lapidárně vyjádřen i v nadpise článku, a týká se rozdílného přístupu Západu a Východu k problému masového „honu na čarodějnice“.

Ve stručnosti lze poznamenat, že soudní procesy s osobami obviněnými z čarodějnictví možno zjistit ve starověku a dále pak v období raného středověku, kdy se vyskytují více méně jen sporadicky. Větších rozměrů začaly nabývat teprve od konce 15. století, aby se v průběhu 16. a 17. století posléze tak říkajíc zvrhly v masový „hon na čarodějnice“. Je přímo charakteristické, že toto široce založené pronásledování se zahrnilo především v oněch částech Evropy, o nichž se jindy říkává a zdůrazňuje, že patří do okruhu latinské kultury a civilizace. Šlo tu tedy o země, kde dominantní postavení připadlo římské církvi, popřípadě protestantským vyznáním nejrůznějších odstínů, jako bylo luterství, kalvinismus, anglikánství atp., jež ostatně též navazovaly na starší středověké tradice, zachované dalšími generacím převážně v latinském podání.

cházejí v tom styčné body se stoupenci tzv. „eurokomunismu“, pro něž Evropa kupodivu rovněž končí na západní hranici země reálného socialismu.

³ Zajímavou roli přitom sehrál známý britský historik Arnold Joseph Toynbee, autor dvanáctisvazkových *A Study of History* (London 1934–1961), který se obrátil po II. světové válce ke kapitalistickému světu s výzvou, aby se v zájmu svého zachování sešikoval pod vedením anglo-amerického imperialismu, jinak prý „západnímu světu“ hrozí zánik. Toynbee však časem své stanovisko změnil a šokoval imperialisty svým přechodem do tábora propagujícího zásadu mírového soužití mezi státy s rozdílným společenským zřízením.

⁴ F. Ryženko - O. Reinhold, *Soudobý antikomunismus. Politika a ideologie*, Praha 1977, str. 473ad. — Naznačený antikomunistický spodní tón při sledování problematiky Západ—Východ se projevil v referátu *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue* na X. historickém světovém kongresu r. 1955 v Římě, který předložili Roland Mousnier a Fritz Hartung, v němž se autoři místy uchýlili k nevhodným aktualizacím, v nichž se pokoušeli znevažovat a pomlouvat socialistické země, a kde tzv. západoevropský absolutismus byl představován jako humanitní a pokrokové zařízení, kdežto východní absolutismus byl pomlouvačně označen a odsouzen jako domněle nelidská despotie; sr. k tomu bližší v mé stati *Třídě politické aspekty absolutní monarchie v 16.—18. století* (ČsČH 1976, str. 564—599).

⁵ Zajímavé shrnutí problematiky „ideologie okcidentalismu“ (Europa- oder Abendlandideologie) v období imperialismu podal z marxistických pozic Helmut Meier v subkapitole *Die imperialistische „Europa“-Ideologie*, obsažené v obsáhlém sborníku (*Unbewältigte Vergangenheit. Kritik der bürgerlichen Geschichtsschreibung in der BRD*, Berlin 1977, str. 63—72), který se širokým vydavatelským a autorským kolektivem ve 3. rozšířeném vydání pořídil Gerhard Lozek.

Přesný počet osob, který padl za oběť pronásledování čarodějnic ve středověku, se nepodaří patrně nikdy exaktně zjistit. Je tomu tak do jisté míry i proto, že leckde v pozdějších „osvícených stoletích“ — patrně ze studu a z hanby nad tímto poblouzněním — přikračovali k likvidaci příslušných kompromitujících úředních spisů. Kupříkladu ve Francii bývalo zvykem, že spolu s osobami, odsouzenými soudním výrokem tamních parlamentů pro čarodějnickví k upálení, byly spalovány i příslušné soudní spisy odsouzených.⁶ Přesto se nám však v západní a střední Evropě zachovalo dosti velké množství materiálu až do nejnovějších časů, abychom si mohli učinit dostatečně názorný obraz o této strašné nepřístojnosti a velké skvrně především na tváři země tzv. „západní kultury a civilizace“, které by se tak hrozně rády vychloubyly svým domnělým kulturním a civilizačním náskokem před východoevropskými zeměmi atp. Protože chybějí přesné cifry řečeného pronásledování, operuje se s odhady. Tak podle odhadu Rudolfa Ohleho si nejhorší období pronásledování domnělých čarodějnic, spadající do let 1575 až 1700, vyžádalo na jeden milión obětí, z čehož 25—30 % jde podle něho na vrub protestantských soudců.⁷

Zcela jiný obraz v naznačené věci poskytují východoevropské země, především však ty, v nichž se stalo vládnoucím náboženstvím pravoslaví. Tam totiž procesy s čarodějnicemi se vyskytovaly více méně jen sporadicky. Německý historik W. G. Soldan, autor proslulé syntézy „Geschichte der Hexenprozesse“,⁸ se ještě v roce 1843 domníval, že na staré Rusi nedocházelo k soudním procesům s čarodějnicemi.⁹ Tento názor byl poopraven teprve v dalších doplněných vydáních knihy, a to ve druhém vydání, jež roku 1879 pořídil Soldánův zeť a protestantský teolog Heinrich Heppe, a konečně pak ve třetím vydání připraveném v r. 1911 od Maxe Bauera, jehož nezměněný přetisk vyšel znova v r. 1968. Další vydání Soldánovy zprávy o některých procesech s čarodějnicemi z oblasti pravoslavného světa potvrdily vcelku to, co již bylo výše pověděno, že totiž soudní procesy s čarodějnicemi se v pravoslavné sféře vyskytovaly poměrně zřídka, a na rozdíl od západoevropských a střeoevropských končin, ovládaných římskou církví anebo protestantismem, nenabýly na pravoslavném Východě

⁶ Sr. Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle*, Paris 1968, str. 16.

⁷ V lexikonu *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 2. Aufl., Tübingen 1928, Bd. II, str. 1873; shodnou cifru uvádí též Emil *Ermatinger*, *Hexenglaube und Massenvahn* (Athenaion-Blätter I, N. 3, str. 6). — Kládký autor Volkmer zase cifrou jednoho sta tisíc odhadl počet obětí pro Německo (Vierteljahrschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz, Jg. IX, str. 140), což považují za příliš nízký odhad. Naproti tomu se mi zase jeví jako očividně přemrštěný údaj, který uvedl Emil Sigerius (*Vom alten Hermannstadt*, Hermannstadt 1923, str. 62), podle něhož během několika století prý zahynulo na popravističích v Evropě i v zámoří na 9 miliónů osob obviněných z čarodějnickví.

⁸ I. vydání vyšlo 1843 ve Stuttgartu, III. vydání v r. 1911 v Mnichově a nezměněné nové vydání r. 1968 v Hanau.

⁹ Ruský historik J. Kantorovič v knize *Sredněvěkovyje processy o vědmach* (Petrohrad 1899), v níž psal o západoevropských procesech s čarodějnicemi, tu nesprávně tvrdil, jako by prý „v Rusku nebylo náboženských příčin k pronásledování čarodějnickví“. V tom jej při recenzi opravil V. G. Korolenko a připomněl, že i pravoslavná církev na Rusi se v té věci provinila a vytvořila rovněž předpoklady pro procesy s čarodějnicemi; sr. k tomu E. F. Grekulov, *Pravoslavnaja inkvizicija v Rossii*, Moskva 1964, str. 37.

nikdy charakteru masového pronásledování. Na druhé straně je zase charakteristické, že ve východoevropské zemi — v Polsku, kde římskokatolické církvi připadlo tak významné místo, nacházíme ve zvýšené míře doklady o pronásledování čarodějnic, zejména v průběhu 17. a 18. století.¹⁰ Je to svým způsobem daň, kterou tato země musela tak říkajíc zaplatit za svou příslušnost k latinské kultuře a civilizaci uplatňující se prostřednictvím římskokatolické církve.

Je při nejmenším příznačné, že k velkému „honu na čarodějnice“ se v zemích západní a střední Evropy schyluje právě v období, kdy dochází k tak znamenitým výkonům lidského snažení, jako byl kupř. vynález knihtisku, kdy se v doprovodu rozmachu renesanční učenosti a umění realizují známé a smělé objevné plavby, kdy se dále v podobě reformace prosazuje úspěšný útok na monopolní postavení římské církve, a kdy zejména dvě zdařilé raně buržoazní revoluce v Nizozemí a o něco později v Anglii dokáží jako první na světě prorazit feudální bariérou a nastolit kapitalistický systém ve svém počátečním stadiu atd. Řada západních buržoazních badatelů se cítila být ukřivděna a jakoby zaskočena tím, že k nástupní fázi velkého pronásledování domnělých čarodějnic dochází tak říkajíc v „branách novověku“, po objevení Ameriky, po rozmachu reformace, v době, kdy žili tak znamenití vědci, jako byl Kopernik, Kepler a Newton, a tedy ve chvíli, kdy představitelé západní kultury a civilizace se toužili pochlubit dosaženými výsledky, o nichž se domnívali, že jim zabezpečují náskok a přednost před takzvaně „zaostalým a barbarským Východem“. Strašlivá rána a hrozná trápení v podobě narůstajícího honu na čarodějnice se měly vyzuřit především na katolických a zčásti i na protestantských teritoriích, kdežto pravoslavná území, jako Rusko, anebo islámská, jako Turecko, toho měly zůstat celkem ušetřeny.¹¹ V několika svých předchozích pracích jsem upozornil na řadu okolností a snažil jsem se při tom vyzvednout zejména úlohu třídních pohnutek uplatňovaných v zákulisí mnohých procesů, které byly jinak před zraky veřejnosti pečlivě utajovány a skrývány.¹² Celý obraz pronásledování je nicméně mnohem složitější, než aby se vysvětlil tak prostou formulkou, že tu šlo v jádře více méně jen o využívání lidské hlouposti a pověřence zanedbnosti k nekalým účelům, jako bylo obohacování se, likvidace nepohodlných protivníků, nábožených a politických soupeřů atp. Dnes již víme, že nelze jen tak beze všeho pohrdlivě ohrnovat rty nad fantastickými představami o známých „čarodějnických sabatech“, to znamená o orgiastických shromážděních čarodějů a čarodějnic s ďáblem, dále představy o letech čarodějnic v povětrí k naznačeným sabatům atp. Všechno to se takřka šmahem považovalo za výplody chorých mozků

¹⁰ Sr. např. Soldan-Heppé-Bauer, *Geschichte der Hexenprozesse*, Hanau 1968, II, str. 176, 265, 332, 354; z polských prací sr. kupř. B. Baranowski, *Procesy o czary w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Lodž 1952; týž, *Najdawniejsze procesy o czary w Kaliszu*, Lublin-Lodž 1961.

¹¹ Sr. např. Kurt Baschwitz, *Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns und seiner Bekämpfung*, München 1963, str. 9.

¹² Sr. např. m. é články *Hon na čarodějnice v západní historiografii po druhé světové válce* (SPFFBU 1973, C 20, str. 168—187); *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce* (ČMM 1976, str. 265—283); *Hon na čarodějnice ve francouzských ženských kláštřích první poloviny 17. století* (SPFFBU 1976/77, C 23—24, str. 81—111).

nebo za výmysly fantastických inkvizitorů anebo za výpovědi vynucené na ubohých obětech procesů prostě na mučidlech. Pouze sporadicky se někdy o oněch bizarních představách připouštělo, že mohly vzniknout na základě objektivních popudů vyvolaných např. použitím tzv. kouzelných mastí, jimiž se ženy propadlé čarodějnickým pověrám natíraly. Tyto masti, obsahující často různá afrodisiaka a skládající se dále zejména z blínu a durmanu, si ženy vtíraly pod paže, do srdeční krajiny, do spánků, avšak též do konečníku a do pochvy, aby pak pod jejich vlivem upadaly do spánku a halucinací, měly pocit létání, euforii a pohlavní vzrušení, a to vše v doprovodu nejfantastičtějších představ o domnělém letu na slavnostní shromáždění čarodějnic (sabat), spolu s fantastickými zážitky z nejroztodivnějších orgií na sabatu údajně prožitých.¹³ Jejich fantastické prožitky jsou do určité míry srovnatelné s duševním stavem moderních narkomanů, kteří se pomocí své drogy přivedli do stavu vytržení.

Vliv drog a podobných prostředků na průběh některých procesů s čarodějnicemi se ukáže možná časem větší než jsme až dosud byli ochotni připustit. Tak se kupř. ukazuje, že při známých masových procesech, které ke konci 17. století proběhly v severoamerickém Salemu (v Massachusetts), dlužno jako závažný faktor hledat v pozadí vliv otravy způsobené námelem, tzn. přezimujícím stadiem parazitické vřeckaté houby paličkovice nachové napadající klasy dozrávajícího žita apod. Sklizeň obilí v r. 1691 v Salemu byla silně napadena námelem a v nové mouce se jeho otravné účinky zvláště silně projevíly u mladých žen a dívek, jejichž výpovědi před salemských soudem způsobily tolik zla a vedly nakonec k odsouzení většího počtu nevinných lidí pro spáchaný zločin domnělého čarodějnictví.¹⁴ Čarodějové a čarodějky ze Salemu, jejich tragický osud jim časem zjednal proslulost přímo světovou,¹⁵ jsou názornou ukázkou toho, že hon na čarodějnice nezůstal omezen pouze na Evropu, nýbrž že pronikl i do končin Severní Ameriky, aby tu vydal smutné svědectví o tom, že ani šířka a hloubka vod Atlantiku nedokázala Nový svět uchránit od této podivné „vymoženosti“ západoevropské kultury a civilizace.

* * *

Zatímco v zemích evropského západu šly oběti masového honu na čarodějnice do statisíců, projevovalo se toto zlo v oblasti pravoslavné církve nesrovnatelně řidčeji, jako např. na staré Rusi.

Ustanovení ohledně čarodějnictví nacházíme již v jedné z nejstarších ruských soudních památek, ve statutech knížete Vladimíra o církevních

¹³ Složení některých „čarodějních mastí“ bylo známé a byly s nimi podniknuty před léty experimenty na lidech, jako např. na prof. W. E. Peuckertovi z Göttingenu; sr. Hans Biedermann, *Handlexikon der magischen Künste*, Graz 1968, heslo „Hexensalbe“, str. 169–172. Sr. též Vladimír Vondráček - Frant. Holub, *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, Praha 1968, str. 215–218.

¹⁴ Podle Lindy Caporaleové (článek v časopise Science, sv. 192) uvádí Ludvík Souček, *Tušení souvislostí*, Praha 1978, str. 263–264.

¹⁵ Nemaleou zásluhu na tom má umělecké ztvárnění amerického dramatika Arthura Millera (*The Crucible* z r. 1953, známé u nás pod titulem „Čarodějky ze Salemu“) a pak filmové zpracování téže látky z r. 1956, které obstaral francouzský režisér Raymond Rouleau.

soudech („Ustava knjaza Vladimira o cerkovych sudach“), kde se „vedovstvo, čarodějstvo i volchovanie“ uvádí mezi proviněními, které má probírat a soudně trestat pravoslavná církev. Památka z 12. století „Slovo o zlych dusech“ sestavená metropolitou Kirillem rovněž hovoří o nutnosti trestat vědmy a kouzelníky církevním soudem. K roku 1024 se dovidáme, že v Suzdale byly čarodějnice a „zlé baby“ (lichie baby) upáleny za to, že pomoci čarodějních machinací domněle zavinily v okolí města neúrodu. V Novgorodě r. 1071 popravili čaroděje za „znevažování křesťanské víry“ a podobně se v r. 1091 stalo v Rostově. Poté v Novgorodě r. 1227 upálili na arcibiskupském dvoře čtyři čarodějníky na příkaz arcibiskupa Antonia.

Pravoslavný klérus tehdy mezi lidem o čarodějích a čarodějnicích rozšířoval, jak velké škody prý dokáží křesťanům způsobit, a zaslouží proto velmi přísného potrestání. Pověst největšího pronásledovatele čarodějnic ve 13. století měl vladimirský arcibiskup Serapion, který je po vzoru římské církve odevzdával světské moci k potrestání.

Pravoslavní kněží, podobně jako jejich druhové z římské církve, hlásali víru v ďábla i v jeho moc a připisovali mu též hlavní odpovědnost za výskyt všemožných projevů kacířství. Rovněž pravoslavní popi pronásledovali lidi obviněné ze spojení „s nečistými silami“, jakož i ty, kteří projevovali pochybnosti o čarodějnictví jako realitě a nevěřili prostě v to, že by bylo s ďáblou pomoci možno provozovat kouzla. Podobně jako na Západě stávaly se oběťmi pravoslavných inkvizitorů převážně ženy; i zde se totiž tradovalo, že představitelky „slabého pohlaví“ podléhaly ďábelským svodům daleko snáze a častěji než muži.

V roce 1441 rozpracoval kyjevský metropolita Fotij řadu opatření v boji proti čarodějnictví. Nařizoval, aby byl z pravoslavné církve vyobcován každý, kdo by se obrátil o pomoc k vědmám a čarodějům. Téhož roku bylo v Pskově upáleno 12 žen za to, že se zabývaly věštestvím. V Možajsku byl 1441 dokonce obviněn bojar Andrej Dmitrovič spolu se svou ženou z čarodějnictví a oba byli nato upáleni.

To vše však byly celkem ještě ojedinělé případy. V průběhu 16. století však pronásledování čarodějnic na Rusi proti dřívějšímu vzrostlo. Moskevský církevní sjezd, takřčený „stohlavý sněm“ v roce 1551, uskutečněný za účasti cara, bojarské dumy a nejvyšších představitelů pravoslavné církve, přijal řadu opatření uchystaných do boje proti čarodějnictví. Kromě zákazu vlastnit nebo číst „bohaprázdné kacířské knihy“ káral a odsuzoval „stohlavý sněm“ kouzelníky, čarodějníky a věštce za to, že „svádějí svět a vzdalují jej od boha“.

Za vlády cara Ivana IV. Hrozného se udál větší počet procesů s čaroději a věštcí. Dokonce i přední carovi rádci (Silvestr a Adašev) byli obviněni, že neprávem obvinili z čarodějnictví carevnu Anastazii Romanovnu a nadto prosadili, že byla odstraněna k nucenému pobytu v klášteře.

Nadřízená ruská církevní místa vydávala příkazy k boji proti věšteství a čarodějnictví. Jejich působení se kromě toho soustředovalo na to, aby lid byl podněcován a rozeštváván proti osobám podezřelým z čarodějnictví. K roku 1555 se připomíná rozkaz vydaný troice-sergievskému klášteru, jemuž se v něm zakazovalo, aby na svých statecích trpěl věštce a věstkyně a přikazovalo se, aby je vyhnal. Za zjištění styku vesničanů s čarodějnicemi byla vyhlášena pokuta desíti rublů z každého sta lidí. Ve „Vyprávění

o čarodějnictví“ (Pověst o volchovani) vzniklém pod vlivem církevní agitace se navrhuje kouzelníky a čarodějnice za trest „spálit v ohni“. V roce 1591 upálili v Astrachani za velké účasti lidu skupinu čarodějníků, jimž bylo kladeno za vinu, že prý způsobili onemocnění krymského prince Murata Girea.¹⁶

Nejvíce případů pronásledování čarodějnic na Rusi je známo ze 17. století. Z nich je kupř. možno uvést případ z Permu, kde r. 1606 upálili několik osob odsouzených pro čarodějnictví. Roku 1647, za cara Alexeje Michajloviče, uznali v Šacké na udání z popských kruhů vinnými z čarodějnictví žínku Agafici a sedláka Těřešku. Oba byli vyvedeni na náměstí, kde po oznámení jejich „bohaprázdných činů“ byli vsazeni do dřevěného srubu, obloženi slámou a upáleni. Téhož roku byl kirillo-bělozerskému klášteru odeslán k potrestání sedlák Michail Ivanov za to, že prý pomoci „zaříkávání zkazil“ carovu nevěstu Jevfemii Vsevolžskou. Je charakteristické, že okolo poloviny století počet soudně prošetřovaných případů náhle narůstá a dosahuje posléze do konce sedmdesátých let 17. století počtu jedenapůl tisíce osob, z nichž však rozsudkem smrti nakonec byla obvykle postižena jenom menší část.¹⁷

Pro naznačené případy ze 17. století je příznačné, že ono vzednutí vlny pronásledování čarodějnic se projevuje ve značně exponovaném období ruských dějin, vyznačujícím se válkami s Polskem, povstáním Bohdana Chmielnického, „raskolnickým hnutím“ patriarchy Nikona, povstáním Petra Dorošenka, povstáním Stěny Razina atd., tedy v období zvýšené nejistoty a strachu. Nelze se proto při tom zbavit dojmu, že pronásledování čarodějnic tu mělo posloužit — podobně jako tomu bylo i na Západě — za manipulační prostředek v rukou příslušníků vládnoucí třídy, hledajících z chaotických poměrů přijatelné východisko pro sebe a zejména pro své tížádstivé třídní zájmy.

Není patrně náhoda, že výstražnou tečkou za popravami vedoucích činitelů Stěny Razina se měl stát i jeden proces s domnělou čarodějnící. Šlo o jeptišku Alenu, původem selku a aktivní účastnici Razinova povstání, kterou na příkaz novgorodského metropolity Filareta chytili v Temnikově, obvinili ji z čarodějnictví a předali k potrestání knížeti J. A. Dolgarukému. Ten ji pak dal na výstrahu všem upálit ve srubu, jak se tehdy na Rusi stalo zvykem.¹⁸

Zdá se, jako by inkviziční praktiky římskokatolické církve se ke konci 17. století staly přitažlivými i pro některé kruhy ruské pravoslavné církve, jak o tom svědčí některá ustanovení v předpisech „Slovansko-řecko-latin-ské akademie“ založené v roce 1687 v Moskvě. Podle nich měl propadnout trestu upálení každý, kdo by měl ve svém vlastnictví čarodějně a jiné knihy zapovězené pravoslavnou církví. Reakční oblundné učení o existenci „nečistých ďábelských sil“, pomoci nichž prý bylo možno způsobit škody lidem i věcem, byly šířeny při přednáškách na řečené akademii a z jejich chovanců tam mnohé připravovali na dráhu příštích inkvizitorů.¹⁹

Procesy s čarodějnicemi možno v omezeném měřítku zaznamenat i za

¹⁶ Grekulov, *Pravoslavnaja inkvizicija*, str. 28–31.

¹⁷ Týž, str. 32.

¹⁸ Týž, str. 32–33.

¹⁹ Týž, str. 33.

vlády Petra Velikého. Když se kupř. v r. 1714 v městě Lubny na Ukrajině chystali jednu ženu upálit pro čarodějnictví, zasáhl do onoho případu proslulý historik V. N. Tatiščev, když se tehdy shodou okolností vracel z cesty po Německu domů. Po rozhovoru s obviněnou dospěl Tatiščev k přesvědčení o její nevině, a proto se přimluvil za zrušení rozsudku. Rozsudek byl pak zmírněn tak, že onu ženu za trest odeslali do kláštera. Tatiščev podrobil pak reakční roli pravoslavné církve kritice, usiloval o vytvoření „svoobodné vědy“, nezávislé na náboženském poručíkování.²⁰

Nicméně i tak osvícený car, jakým Petr Veliký nesporně byl, podléhal kuriózní víře v reálnou existenci ďábla a jeho čarodějné rejdy, což se pak odrazilo i v jeho vojenských artikulech z r. 1716, v nichž byly za čarování stanoveny těžké tresty. Hrozilo se v nich smrtí upálením černokněžníkům, zařikávačům, „pověrečným a bohaprázdným čarodějům“, kteří prý „mají závazek k ďáblu a spojení s podsvětím“.²¹

Obvinění z čarodějnictví vznášeli zpravidla duchovní pravoslavné církve a prošetření případu probíhalo před duchovním soudem, který již zpravidla nepředával soudní spisy případu světské moci, pro níž již tehdy bylo charakteristické, že vyslovovala namnoze souhlas se strohými rozsudky duchovních soudů. Tak v roce 1720 na Volyňsku obvinili jednu vesničanku z čarodějnictví, odsoudili ji k smrti, vsadili ji do jámy, zasypali po ramena hlínou, navršili na ni chrástí a to pak zapálili. Místo popravy bylo pak zavaleno balvanem.²²

Nedobrá úloha připadla při tom dále nařízení carevny Anny Ivanovny z 25. 5. 1731,²³ v němž se biskupům ukládalo, aby proti čarodějnictví vedli neúprosný boj a zároveň se jim připomínalo, aby neotáleli použít nejvyššího trestu (upálení), před jehož výkonem měli být odsouzcenci ještě navíc zbiti knutou. V jihozápadních guberniích, v nichž bylo rozšířeno katolictví, probíhaly procesy na základě „magdeburského městského práva“, kterým se tu často řídili a podle něhož obviněné podrobovali mučení (tortuře). V r. 1737 byla souzena dvanáctiletá děvčečka Irina Ivanovová a obviněna z toho, že prý v útrobach měla „zlého ducha“, který dokázal mluvit lidským hlasem. Nešťastnému děvčeti pak uřízli nos, zbili je knutou a zavřeli do kláštera v Tomsku, později je odsud odeslali do dalekého ochotského vyhnanství a svěřili dozoru místního popa. V rožděstvěnském klášteře na řece Jeniseji se v té době v drsných podmínkách trápila ve vězení řada lidí obviněných ze spojení s „nečistými silami“ a na zvláštním dvoře tu pak bylo několik osob i upáleno.²⁴

²⁰ T ý ž, str. 34.

²¹ Tamže.

²² Tamže.

²³ Grekulov, *lc.* str. 34–35; dosti podrobnou zprávu přinesla o tom v Berlíně vycházející Vossische Zeitung, čís. 100 z r. 1731, kde je však uvedeno jiné datum (20. 6. 1731); viz Eberhard Buchner, *Medien, Hexen und Geisterseher. Kulturhistorisch interessante Dokumente aus alten deutschen Zeitungen und Zeitschriften*, München 1926, str. 89–90. Je zajímavé, že citovaný výnos nazývá čarodějníky „podvodníky“, nicméně stanoví za čarování v těžších případech trest smrti, v menších případech výprask knutou; nejzajímavější je však ustanovení pro ty, kdo projeví nad svým počínáním lítost, že „mají být bez jakéhokoli dalšího vyšetřování pardoňováni“.

²⁴ Grekulov, *lc.* str. 34–35.

K upálení čarodějnic došlo i v průběhu druhé poloviny 18. století, jako např. v r. 1758 bylo na panství hraběte Tyšckjeviče pro čarodějnictví upáleno 6 žen a na sousedním panství jedna další žena. Roku 1770 upálili v podolské gubernii v městečku Jarmolicích v sudu od smůly místního felčara a sedláka Josefa Maropita. Ještě v r. 1779 si na synodním shromáždění ustjužský biskup stěžoval, že mezi sedláky jeho eparchie je mnoho zlých čarodějů odvádějících prý prostý lid od pravoslavné víry, takže pak řada osob se tam zřekla pravoslavi. Biskup to přičítal vlivu kouzel, a dal proto „odpadlíky“ odeslat do Petrohradu; není však známo, jak tam s nimi bylo naloženo.²⁵ Zdá se pravděpodobným, že to nebyla kouzla, nýbrž těžké a nelidské životní podmínky v podmínkách feudálního vykořisťovatelského systému, které některé nevolníky přivedly k zoufalému rozhodnutí zřici se pravoslavné víry, ve které spatřovali nepřitele a spojence svých nelitostných vrchností.

S ojedinělými případy pronásledování čarodějnic na Rusi se setkáváme ještě ve druhé polovině 19. století. Tak v prosinci 1879 upálili pro čary ve vesnici Vračevo (v novgorodské gubernii) venkovanku Agrafenu Ignatěvnu a v letních měsících 1885 v chersonské gubernii ve vsi Peresadovka tři ženy za to, že prý pomocí čarodějných machinací způsobily hrozné sucho.²⁶ Zdá se, že v obou případech to bylo spíše dílem svémocné lidové spravedlnosti, nežli řádné justice, a že nešťastné oběti tu byly pověřivým a zfanatizovaným davem prostě lynčovány.²⁷

To již byly v podstatě dozvuky někdejšího pronásledování čarodějnic v carské říši,²⁸ o kterém jsme si však celkově mohli jinak prokázat, že zde nikdy nenabylo tak obudných rozměrů a tak masového charakteru, jakým se „hon na čarodějnice“ vyznačoval v zemích západní a střední Evropy, to znamená ve sféře působnosti církve římskokatolické a protestantských církví. Je dobré uvědomit si tento zásadní a markantní rozdíl, a můžeme zároveň s tím též konstatovat, že pravoslavný východ nepotřeboval zřejmě procesů s čarodějnicemi používat jako nátlakového a manipulačního prostředku vzhledem k lidovým masám zdaleka v tak strašlivých a obrovských rozměrech jak tomu bylo na evropském západě. I když pravoslavný východ se procesů s čarodějnicemi z pochopitelných pohnutek nemohl obejít,²⁹ počínal si při nich mnohem umírněněji a rozumněji než západní křesťanstvo, které dopustilo, aby se tyto procesy přeměnily ve strašlivý masový hon a v krutý dobový horror, představující nesmazatelnou skvrnu na tváři zá-

²⁵ Týž, str. 36–37.

²⁶ Týž, str. 37. — Není bez zajímavosti připomenout, že s několika ojedinělými procesy s čarodějnicemi se v 19. století setkáváme dokonce i v některých končinách Francie, kde kupř. v letech 1850/51 probíhalo takové prošetřování v Normandii; sr. Šindelář, Hon na čarodějnice ve franc. ženských kláštřech, str. 110, pozn. 42.

²⁷ Pro zajímavost možno jako analogii uvést případ z Francie, kde se v prosinci 1824 pokoušela skupina žen v jihofrancouzském Bournelu (z départementu Lot-et-Garonne) upálit jednu ženu, kterou považovaly za čarodějnici; Jean Palou, *La sorcellerie*, Paris 1966, str. 112.

²⁸ Několik ojedinělých případů ze sklonku 19. stol. pro ruskou říši uvedli Soldan-Heppe-Bauer II, str. 354–358.

²⁹ Učení o ďáblu a o jeho domnělém společenství s čaroději a čarodějnicemi bylo společné všem křesťanským církvím; sr. k tomu např. G. A. Ovsjannikova, *Vrag i soratnik chistsianskogo boga*, Alma-Ata 1974, 38–53.

padoevropské kultury a civilizace. Přitom někteří její představitelé trpí sklony k vychloubání, jako by západní kultura a civilizace byla v minulosti a přítomnosti za všech okolností humánnější a vyspělejší než na Východě. Předchozí řádky tohoto příspěvku jsou pokusem tomuto zdání opovnovat. Nikdo rozumný nebude chtít pozitivní výsledky dosažené v průběhu historického vývoje na Západě bagatelizovat; na druhé straně by však nebylo správné zavírat oči před některými negativními skutečnostmi v západním vývoji, na něž bylo ostatně v přítomném článku výše poukázáno. Jejich zamlčování anebo zastírání by pak nutně vedlo ke zkreslenému obrazu historického vývoje v daném období.